

ეპრას. მართლაც, დღეს ლალატს არტანისა და ბათუმის ოლქის მცხოვრებთ სწამებენ. აშკარაა, დამნაშავე მხოლოდ რამოდენიმე პირი ან ჯგუფია; ხვალ შეიძლება მოლაღატებად ნემსები მონათლონ, შემდეგ სომხები, აკი რამოდენიმე თვის წინად დაჟინებით ავრცელებდნენ ხმებს სომხთა ლალატზე! ომი არე-დარევისა და უნდობლობის ხანაა. მით მეტი დაკვრებაა საჭირო, რომ ისეთი სამწუხარო ამბები არ განმეორდეს, როგორც ეს ყარსში მომხდარა. ყველას ახსოვს სომეხ-მუსულმანთა შეტაკება 1901-6 წლებში. საკმაოა ერთ ადგილას მუსულმანები ააწიოკონ, რომ მეორე ადგილას საფრთხეში სომხები ჩავარდნენ. ნუ დაივიწყებთ, მრავალი სომხეთა სპარსეთსა და ოსმალეთში ხვალ სადმე ქართველებს გაჟღეჭენ, ზევ ნემსებს დაარბევენ და ასე მთელ კავკასიაში ნაციონალური შუღლი დატრიალდება.

ეს დამღუპველი იქნება კავკასიის ერთათვის.

ვინ არ იცის, რომ შოვინისტები თართოდ სარგებლობენ საერთო უბედურებით, რომ ერთი ერი მეორეს დაუპირდაპირონ და საერთო არე-დარევა გამოიწვიონ. ეს შოვინიზმის გაღვივებას ხელს უწყობს. მაგრამ ამით ხომ ყველა ერი წააგებს. განა სომხეთის ავტონომიის მოპოებას დემოკრატიის დახმარების გარეშე უნდა ველოდეთ? ასევე ითქმის სხვა ერთა მოთხოვნილებებზედაც.

ამასთან ერთი უნდა გვახსოვდეს, ომის ბედი ცვალებადია. დღეს რუსის ჯარი ოსმალეთში შეიჭრა, ხვალ ოსმალნი უტევენ. ასე ხდება პოლონეთში და საფრანგეთში, ასეთივეა ომის სურათი კავკასიის ასპარეზზედაც. თუ დღეს მშვიდობიანი მუსულმანები აღარ დაინდვენ, რა მოვლის ხვალ, ვთქვათ, სომხებს და სხვა ერთ, თუ კი ოსმალნი რომელიმე ადგილას კავკასიაში შემოიჭრენ და იქ დროებით გაბატონდნენ?

ომია ჯარებისა და არა ხალხთა შეტაკება. ამიტომაც მშვიდობიან მცხოვრებთა დარბევა სასტიკად უნდა დავემოთ და ამის წინააღმდეგ შესაფერი ზომები მივიღოთ. (,ახ. აზ.“)

გლოვის მთა

(ღებულის)

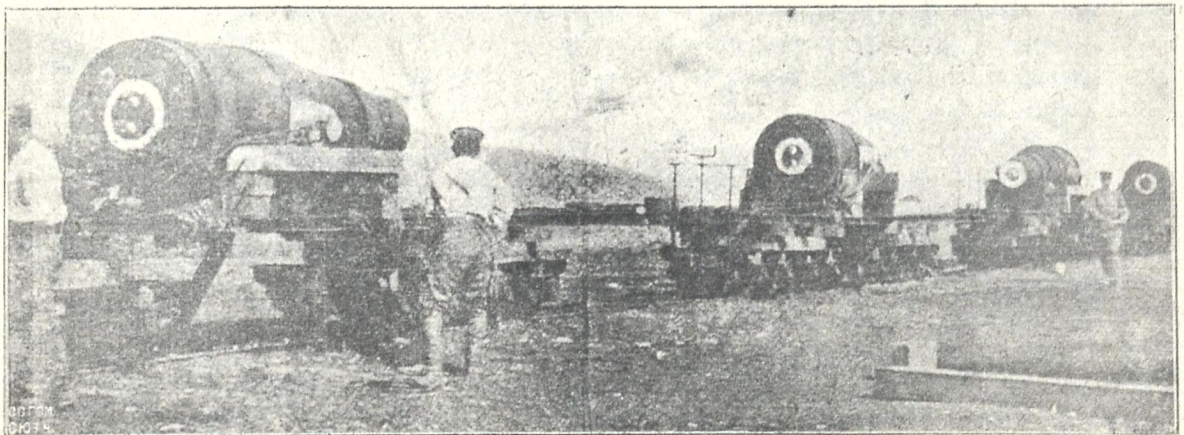
I

მზეს ოდნავ ამოეყო თავი და ცის გამარას გაჯარვებულ ისრებს ესრდა. სხივთა კანები თქრას სვეტებად აზიდულიყვნენ და აღმოსავლეთით მდებარე მთებს შარავანდეად ევლებოდნენ. ნისლი ნელ-ნელა თხელდებოდა და ილეოდა. ქვეყნას გამოედვიდა და ამოძრავებულოდა.

დადგნებული შესტკეროდა დედა თავის სმს შეიღეს; მანდილი ჩამოჭვარდნოდა და ჭდარა უწესიგოთ შემოჭვუნოდა მხრებზე. საკუთარ სისხლ-ხორცს გულიდან ჰგდევჯვანენ და ომში მიჭყაუდათ.

— დედი, გადიურე სხივან! დრუბლები — უთხრა უფროსმა ვაჟმა. — შენს თავს ხომ არ არის შარტო ეს ამბავი. შენს ტავში სხვაც ბუერი იწვას. მოვალთ ც...

6245

იაპონიის სააღყო არტილერია ცინდაოში,

სლემი ხომ კარგი, არა და, რა გეწეობა, ჩვენი წერა ეს უფთავა.

— ეჰ, შვილო ან სხვა როდის არის მადლიერი? დედის გული წერას არ დაგიდევს, განტეხას არ ემოხილება. ძნელად იხელებს შვილების დაკარგვას. სიძლავ უცხო მხარეში ძვლები უნდა ჩაქუროთ... სხვა განხარებას... თქვენ უფა-უფრანხის კერძი გახდებით. სამი ვარდი გამოიზრდა ჩემ ბაღში, ამიყვავებია და ესაა უცბად ხელიდან მივცლებო... ჩემი ბაღი ოხრდება.

— დედილო, ახა, აი სამაგიეროდ, ეს უვაილი.— უთხრა უმცროსმა შვილმა და ახლად გაშლილი თეთრი უვაილი მიაწოდა;— უმძრახს უხმოზე მოვწეოტე; არ დატყნება. აღმასკები მიმოაფრქვა გარშემო, როცა თავის მოძმეთ ვაშორებდი. თუ გაწითლდეს, სისხლის ფერი მიეცეს, აღარ დავიბრუნდები!

— დედი, მეც გაძლევ უხმოზე მოწეოტოილ უცხო უვაილს. თეთრი უმძრავრ ქაღალდივით — წამოაღებარაკა შეთანხამ. — გაწითლდეს, აღარ მოვადე შინა, არა და, უკან დავბრუნდე.

თეთრი უვაილი უფრანხს მიაწოდა.

დედამ უვაილები კალთაში ჩაიწყო და ზედ მდულ-რება გადაახინა.

შვილები გამოეთხოვნენ დედას და გაშორდნენ.

II

ჩაფიქრებული გამოიყურებოდა მადლი მთა. გულს სევდა შემოსწოლოდა. ფრთხილ კედლები დაობლებოდა. არწივთ ბუდები დასტარილებოდა. შორს გადაკარტული ფენი ფრინველთა შეფენი, მძაბლიურ კერას მოშარებოდა. მდინარეც აღარ მხიარულობდა: გმირთა უაილი აღარ ესმოდა; წყნარად მიიკლავებოდა მთის ძირას და თავისთვის რაღასაც ბუტბუტებდა. მთის წვერზე ტაძარი ამართულიყო და შედიდურად დაჭურებდა არ-მარეს. ზირიხეთისას უწოდებდნენ. ირგვლივ ზატარა მთები ჩამწკრივებულიყვნენ და ჭარისკაცებივით მოწიწებით შესტკეროდადნენ თავის უფრანხს მოძმეს; თავები მიწაზე ხეების გვირგვინებით ჰქანდათ შემეხული. მთების ძირას თუღ-წარმტატი ველი ამდებოდა. ველის მიწაზე ხალხ მრავალი უვაილი ჩაქსოვებოდა და გარემოს აფერხებდა.

მაგრამ მადლ მთას ეს არ ახარებდა.

უცბად ხეებს რაღაც ჩოჩქალი შეუდგათ:

— მოდის, მოდის! — წასხურჩულეს ერთმანეთს.

შორს, ხელმარჯვნივ, ძამომოსილი ადამიანი გამოჩნდა, ნელის ნაბიჯით მოემართებოდა მადლ მთისაკენ. ფერი წასვლოდა, წმინდა სანთელს დამზავებოდა, სხე მიწურბებით მოჭრატებოდა და თვალებზე ნაფულის ნის-

ლი გადაჭკვროდა. ხელში სამი წითელი უვაილი ეჭირა. უვაილებს სისხლის წვეთები სდიოდა, ძირს ეცემოდა და მოღის ხავერდს ჰტებოდა.

— მოდის, მოდის! — წასხურჩულეს კიდევ ხეებმა ერთმანეთს, და ახლა ხელმარცხნივ გამოჩნდა ძამომოსილი ადამიანი, ხელში ორი წითელი უვაილი ეჭირა.

— მოდის, მოდის! — გაისმა ხელახლად ხეების ხურჩული, და შორს კიდევ ძამომოსილი ადამიანი გამოჩნდა. ხელში ერთი წითელი უვაილი ეჭირა...

გაიარა ხანმა და ველი ძამომოსილი მანდილოსნებით გაივსო. უველას წითელი უვაილები ეჭირა; უველანი ხდეველს შეეხურა. საშარის ფერი დასტებოდათ, სხე დაჭდა-როდათ.

ხეებმა ხურჩული შესწვიტეს და უერები ჩამოჭყარეს.

— მივმართოთ მთა წმიდას, მივმართოთ ზირიხეთისას. — სთქვა ზირულად მოსულმა. — იქნება ჩვენს გულს რამ მალამო დაელოს... წვითა და დაცვით გავხარდე სხეში შვილი და... დავარტე... თქვენც დავიარგავთ...

მანდილოსანი მადლ მთისაკენ გაემართნენ. წინ სემევაილიანი მიუძღოდათ. შავი ძამა ველს ფერს უკარტავდა და უვაილთ მხიარულ გროვას ამწურებოდა.

შავი ტუნი მთის ძირს მოუხლოვდა და განერდა.

— მთა მადლო! შექდადა სამევაილიანმა და უვაილები ასწია მადლს. — მთა წმიდაო, სად არიან ბენი არწივნი? რად დაცარიელებულა გმართა სავანე?

წიხამდღოს დანახებებამც მიტბქეს: უველამ უვაილები ასწია მადლს და გულგასაცემრი საერთო დრტვინვა გასამა.

მთა უფრო უარესად მოიღუმა, ზარმა შეაძწუნა.

— მთა მადლო, ვინდა დაცავს ქვემდროთაკან მენ ამაღს ქელსა? — განატრო სამევაილიანმა. — დაობლი განა, მთა? ჩვენი შვილები ვეღარ დასტებობინ შენი სიდალითა! ვეღარ გაიკრნებ გმირულ ძახილს! გმირთა სიძღვრას ბანს ვეღარ მისტე! შორს, უცხო მხარეს ჩაქვარეს ძვლები.

ტუნი მთას შეუდგა, შავ ზოლად გაიჭიმა: ზირიხეთისაკენ მიიწედა.

მთას გული აუხურდა, და აჭეთიხდა,

— ზირო დეთისაო! — მიმართა სამევაილიანმა ახლა ტაძარს. — ავი სულები დაგუბტრანებთან. ბნეფეთის ძალნი სულს გვიხუთავენ. ქვეუნა მწირ ჰვეუს. კერა ჩავიქრეს. გულს ტვინელი მოვდებოა. ან დავვიბრუნე ჩვენი სისხლი და ხორცი ან ჩვენც თან მოვადევნე. წავვიუვანე, ამ ქვეუნად აღარაფერი დავკრჩენა რა ამ წითელი უვაილებისა გარდა.

უველამ უვაილები გაუმვირა ზირი-დეთისას. ტირის-უფლები გულმეზარავი დრტვინვა ისევ გაისმა.

მაგრამ ტაძარი სდუმდა. მრავალ საუკუნოების ხა-
სი სქლად მოსდებოდა.

მთაში კი ვეღარ გაუძლო ბედკრულ დედებს გოდე-
ბას, ძლიერად დააგრგვინვა, შკერდი გაიხსნა და შვი-
ბუნდი საშუალოდ გუჟში ჩაიხუჭუნა.

ხალხმა მთას „გლოვის“ მთა უწოდა.

ყოველ წელს მაღალი მთა თურქე წითელი უჯაღე-
ბით იფარება და შიდაში გმინვით ივსება.

ესათ, იმეორებს დიდი და შატარა, ამში დადუ-
შულთა დედები კუნქსანათ.

ინ-ბანი.

სხვა და სხვა ამბები

პოსკოვში შესდგა კადეტების კრება მილიუ-
კოვთან ერთად. გამოირკვა რომ კადეტები უარს
ამბობენ „ინოროდების“ საკითხის წამოყენებაზედ
— ომის გამოისობით. ერთ-ერთი სომხის მოღვაწე
შევეითა მილიუკოვს იმ პოზიციის შესახებ, რო-
მეცისაც დაადგინენ ხელმძღვანელი წრეები სომხების
მიმართ. მილიუკოვმა მიუთითა განსაკუთრებულ
ტაქტიურ მოსაზრებებზედ, რომლებიც ნაკარნახევია
აწინდელი განსაკუთრებულის მომენტით. („K. C.“)
P. S. ე. ი. არაფერი არ უბასუხა, როგორც არც
არავის უბასუხებს ხოლმე ან ისე დახლორთავს სა-
კითხს, რომ იმის სიტყვებიდან ჯვარიც გამოიჭრება
და ნიჩაბიც, იმისდა მიხედვით თუ რა იქნება ხელ-
საყრელი მისთვის.

ჰაერის ფლოტი

ამერიკელ ჟურნალისტების შეკითხვაზე გერმა-
ნელმა საჰაერო ფლოტის უფროსმა უბასუხა:

„ჩვენ მოუთმენლად მოველით ბრძანებას, რა-
თა გავიჭრათ ინკლისზე იერიშის მისატანათ.

ჩვენ უკვე გვიფრენია პარიზისაკენ, მაგრამ ეს
დიდ რამეს არ წარმოადგენს. ომის დაწყებიდან
ჩვენმა ექვსმა მანქანამ 15.000 მილი დაჰფარა. მა-
რთალია ფრანგის სამხედრო ჰაეროპლანები ჩვენსა-
ზე ოცი მილით უფრო სწრაფად დაფრინავენ, მაგრამ
ეს მათ უპირატესობას არ აძლევს, რადგანაც ამ
სისწრაფის დროს დაზიერება ძნელია. 6000 ტერ-
ფის (ფუტი) სიმაღლეზე ქვეიდან ნასროლი სახიფათო
არაა. ჩვენ შევნიშნეთ რომ ყველაზე უშიშარი ად-

გილი, ზედ ზარბაზნების ასწვრივ არის, ამ
შემთხვევაში ზარბაზნები ვერ აღწევენ მიზანს. ჰა-
ერში შეხლა ამჟამად ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა.
თუმცა ჩვენ მარტო რევოლვერებითა ვართ შეი-
არალებული. ხოლო ფრანგები კი ტყვიის-მფრქვევე-
ლებით, ჩვენ ყოველი შემთხვევით ვსარგებლობთ,
იერიშის მისატანად, ამისათვის სულ ახლო მიუახ-
ლოვდებით ხოლმე, დაიწყებთ იქვე ტრიალს და
ხან გეზს ვიცვლით და ხან მიმართულებას,
ამის გამო ისინი ჩვენ ნიშანში ვერ გვიღებენ, ხო-
ლო ჩვენ რევოლვერებს კი საშუალო უჩნდებათ. მო-
კავშირეთა მანქანები უკეთ არიან შეიარაღებულნი,
სამაგიეროთ ჩვენი ზარბაზნები ოთხი მილის სიმაღ-
ლეს უწევენ. გაზეთი „Times“ სწერს რომ გერმა-
ნელები უფრო „ავიატიკ“-ის სისტემის მონობლა-
ნებს ხმარობენ, აქ მფრინავი და მზვერავი ერთი
მეორის უკანა ზის. ეს მანქანა უფრო არა სის-
წრაფისათვის, არამედ უფრო დიდი ტვირთისა და
საშინელ არსენალის სატარებლად არის ხოლმე,
ორმოც გირვანქიან ყუმბარებს, რომელთაც იქიდან
ისვრიან, ტორპედების მოყვანილობა აქვთ. წინ
ფოლადის წვეტი აქვთ და უკან სამ ფრთიანი ბურ-
ლი. ამის გარდა აქვთ რგვალი ყუმბარებიც ცეც-
ხლის მოსაკიდებლად. ამასთანავე ფოლადის ისრები,
რომელნიც უხმაუროდ სთესავენ სიკვდილს. ყო-
ველ ისარზე წარწერია: „ფრანგის გამოგონება —
გერმანელის შემზადება“.

მილიუკოვის ჰასუხი სომხურ ჰრესისადმი (დასასრული)

მეუბნებიან: „ჩვენ არ შეგვიძლიან ამჟამად ახ-
დილად ვილაპარაკოთ ოსმალეთის სუვერენიტეტის
მოსპობაზე, თორემ სამხედრო მოქმედება თუ ცუ-
დათ დამთავრდა და მოსალოდნელი გამარჯვება
არ გაგვიმართლდა, მაშინ ჩვენ უვითონვე განსაც-
დელში ჩავადგებთ ოსმალეთის სომხობასაო“. ამ
შენიშვნის წინაშე მეც მსურს მუხლი მოვიყარო,
თუ დამარწმუნებენ, რომ ასეთი მათი განზრახვა
ჯერ არ იციან ოსმალებმა. ისიც შეიძლება ამ ფორ-
მულის ორპროვინება მიმდლო მათი შიშის დასაფა-
რავად, თუ რომ... თვით სომეხთა მესვეურებისგან
ოსმალთა სუვერენიტეტობის აზრი სულ სხვაგვარად

გრაფი ცეპელინი, ხელმძღვანელი გერმანიის საჰაერო ფლოტისა.

ოსმალეთის მთავარ-სარდალი ლენერალი სანდერი.

არ იყოს გაშუქებული და არ მიმტყიცებდნენ არა თუ მარტო „შიშის გამო“, არამედ „სინიდისის მიხედვითაც კი, რომ ოსმალთა დაცვა მათთვის საჭირო და საგულისხმეოა, როგორც მათ ეროვნულ ინტერესებთან ფრიად სასარგებლო რამ. ამის დასაბუთებლად უკვე მომყავდა მ. ს. აჯემოვისა და ა. ჯივლეგოვის აზრები, თუ სომხეთისთვის რა „სასარგებლო“ იყო ოსმალთა სუვერენიტეტობის დაცვა. შემდეგ პოლემიკაში სომეხთა პრესა შეეცადა ეს „სარგებლობა“ რაოდენადმე მაინც შეემსუბუქებინათ. მაგრამ ამ თეზისის გაშუქება სრულეობით ახალის სახით დავინახე სომეხ ლიტერატორ ბ. ლეოს წერილებში „დენის“ ფურცლებზე. ამნაირად, უნდა დავასკვნა, რომ ოსმალთა სუვერენიტეტის იღვის დაცვა შემთხვევითი და დროებითი კი არ არის სომხურს პრესაში, არამედ მუდმივი და შინაგანი სახიერება მათი ეროვნული ფორმულისა.

ესლა ვიკითხოთ, როგორ მოვიქცე, ავდგე და ეს სახე „ჰორიზონისა“ და „არევის“ რჩევის თანახმად, მივიღო ჩემს მფარველობის ქვეშ ვიტყვი გულახდილად, დღეს ეს მიმართულება მინებლად მიმჩნია როგორც სომხური, ისე რუსების ინტერესებისთვის. ამ ფორმულის ხელახლად განხილვა საჭირო და აუცილებელია. რა თქმა უნდა ამ ფორმულაში სრულეობით არ უხსენებიათ ოსმალეთი, მაგრამ ვფიქრობ, თუ მასში აღარ იგულისხმებენ ოსმალეთის სუვერენიტეტობის დაცვას, მაშინ უეჭველია, თვით აზრი „ავტონომიაზე“ და „პროტექტორობაზე“ თითქმის სრულეობით შეიშლება. აქ „ჰორიზონი“ სცდილობს დამარწმუნოს, რომ ფორმულაში შესაცვლელი არა არის რაღაც „ორივე ფორმულა თითქმის ერთი და იმავე სახისა, როდესაც ოსმალეთის სუვერენიტეტობაზე ვლაპარაკობთ, მაშინ სახეში გვაქვს ბულგარეთისა, სერბიისა და რუმინიის მაგალითები, რომელთა ბედი გა-

დასწყვიტა რუსეთმა. ავტონომიის მეორე ფორმულა (რა თქმა უნდა. აგრედვე „სატერიტორია“: ამ მხრივ ჩემსა და „ჰორიზონის“ უთანხმოება არ არსებობს) მაგონებს აგრედვე რუსეთის ხივასა და ბუხარაზე.

აქ მოყვანილი მაგალითები სწორედ იმაზე გვითითებენ, რომ ფორმულა სულ ერთიანად უნდა შეიცვალოს, ეს იმისდა მიხედვით, თუ როგორა სურს სომხეთს, სერბიისა. ბულგარეთისა და რუმინიის მაგალითი თუ ხივა ბუქარისა? ცხადია, ტერმინები „ავტონომია“ და „პროტექტორატი“ თავისთავად ჰკარგავენ მნიშვნელობას, თუ რომ შინაარსით ისინი ერთბაშად ერთსა და იმავეს აღნიშნავენ. შინაარსის „იგივეობაზე“, რა თქმა უნდა, მეტია ლაპარაკი, რადგან „ჰორიზონის“ მშვენიერად უარჰყო იგი თავის მიერ მოყვანილ მაგალითებით.

არ ვიცი, იცნობს თუ არა „ჰორიზონი“ რუსეთის მფარველობის ევოლიუციას ბუხარაზე? თუ რომ ამ საკითხს გაეცნობა იგი, მაშინ ვფიქრობ, უეჭველია, დააფასებდნენ ჩემს მოსაზრებას იურიდიულ მდგომარეობის იმ გამოურკვეველობის შესახებ, რომელიც თანა სდევს „პროტექტორატი“ შემცენებას. რაც შეეხება ბოლგარიისა, სერბიისა და რუმინიის სახელმწიფოებრივ ევოლიუციას, მაშინ, რა თქმა უნდა ყველა მიხვდება, რომ უპირატესობის ღირსია „ჰორიზონის“ ელასტიური ფორმულა (ოსმალეთის ნომინალური სუვერენიტეტობა). მაგრამ ამ შემთხვევაში „რუსეთის“ პროტექტორობაზე ხომ სულაც მეტია ლაპარაკი. ცხადია, ამ შეხედულობის ქომაგი გვპირდებიან, რომ ოსმალთა სომხეთიდან შექმნიან „სახელმწიფო ბუფერს“, რომელიც დაგვაშორიშორებდა დიდ სახელმწიფოთა გავლენის სფეროს, და რუსეთსაც ამის შემდეგ აღარ დასკირდებოდა აღარაფით რე-

ხარჯი საზღვრების დასაცველად და ამ მხარის ეკონომიურ განვითარებისათვის. გულით მსურს ვიწამო და მწამს კიდევ, რომ ჩვენი სომეხი თანამოქალაქე ნი გაფაციცებით ზრუნავენ თავიანთ თანამოძმე ოსმალეთში მყოფ სომეხებზე. მაგრამ ამასთანავე კარგად მესმის ყველა ერების „ბუნებრივი მისწრაფებანი“. მაშ მაპ ტიებენ სომეხთა პუბლიცისტები, თუ რომ ამ შემთხვევაში დიდ განსხვავებას ვხედავ იმ საკითხსა, რომელიც წარმომიყენეს: ებრია და იმის შუა, რომელიც გადასწყვეტა რუსეთმა ბულგარეთსა და სერბიაში. რუმინიაზე აქ არას ვიტყვით, თუმცა რუმინია სწორედ ჩემ აზრთა დამამტკიცებელ ილიუს-

ტრაციად უფრო გამოდგება, ვიდრე ჩემი ოპონენტების მისწრაფებათა დასამტკიცებლად.

სომხურმა პრესამ შედარებით ნაკლები ყურადღება მიაქცია მეორე სადავო კითხვას: ალექსანდრეტას! უეჭველია, ხმელთა შუა ზღვაში გასვლა მათ მეორე ხარისხოვან საკითხად მოსჩვენებიათ. სომხური პრესა ვერც კი ნიშნავს, რომ, კითხვის ამგვარი დაყენებით პრობლემატიური საკითხი რუსეთის ხმელთა შუა ზღვაში გასასვლელად ასე ადვილად არ გადასწყდება. რა თქმა უნდა, აქ სომეხები ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, თუ რა სასარგებლო იქმნება მათთვის ხმელთა შუა ზღვის დაპყრობა სომხურ

ავსტრიელი აფიცრები გასცქერიან ბელგრადს.

ვაქრობის გასაფართოვებლად. ისინი თითქმის უარს ამბობენ შავ ზღვაში გასვლაზე მათ ისევე ხმელთა შუა ზღვა ურჩევნიათ. მათი ვაქრობის მიმდინარეობა მაშინ სულ ამ მხარესკენ მიიმართება. რალა თქმა უნდა, ინგლისი ადვილად შეუთანხმდება იმ აზრს, რომ სომხებმა ასეთი „სახელმწიფო ბუფერი“ გამართონ და მათ მსოფლიო ვაქრობას მოუქრან ბაღდადის გზა. სჩანს, ის რაც შეუძლებელია ჩვენთვის, როგორც „ღენში“ გვარწმუნებს ბ ნი ლეო, თურმე შესაძლებელი ყოფილა სომხებისათვის...

მიუხედავად ჩვენსა და მათს შორის ჩამოვარდნილი უთანხმოებისა, იძულებული ვარ ერთი რამე ვიწამო მტკიცედ, რომ მათი ფორმულა, რაც მთელი სომხის ერის სიმბოლო გაჰადარა, თავისი უფერულობით და ბუნდოვანობით მხოლოდ ერთსა და იმავე ადგილას უდღონოდ ეწყვეტება და დამერწმუნებთან, რომ მისი გარდაწყვეტა შეუძლებელია და არ შეეგუება სომხურ მასის ეროვნულ მისწრაფებათ. შეიძლება დღეის ამბებმა თავისთავად ცხადპყონ ჩემი მოსაზრებანი და ადრე და მალე დააყენონ ჩემი ოპონენტები უფრო სიფრთხილისა და ყურადღების გზაზე, ვიდრე ასეთ რომანტიულ ნიადაგზე, რასაც თვით „მშაკი“ არ უარპყოფდა თავის ფურცლებზე... („რეჩ“).

პრესა და მილიუკოვი

ჩვენი ჟურნალის წარსულსა და ამა ნომერში ჩვენ ვადმოვებქდეთ „რეჩიდან“ პ. მილიუკოვის წერილი სომხების საკითხის შესახებ. დავებქდეთ არა იმიტომ მართა, რომ იგი მეტად საყურადღებოა თავისთავად, არამედ იმიტომაც, თუ რამდენად იქ გამოთქმული შეხედულებანი ეთანხმებიან იმ აზრებს, რომლებითაც ჩვენ ვაფრთხილებდით სომხურ გაზეთებსა და პუბლიცისტებს გატაცებისაგან, და რისათვისაც შოვინისტების სახელი დავიმსახურეთ.

ჩვენ ვამბობდით, რომ საკმარისი არ არის, სომხის ერმა სურვილი გამოსთქვას ო.მალეთში ავტონომიისა, თუნდაც ამ სურვილს მთელი რუსეთის პრესამაც დაუჭიროს მხარი, — რომ ეს სურვილი ოდნავ მაინც მიუახლოვდეს განხორციელებას. ავტონომიისათვის რეალური საფუძველია საჭირო და ეს საფუძველი სრულიად არაფერში სჩანდა მაშინვე, როდესაც ომიც არ დაწყობილიყო და სომხები უკვე ანაწილებდნენ ოსმალეთის იმპერიის და ტრაპიზონსა და აღექსანდრეტას აქცედნენ თავიანთ ავ-

ტონომიის საზღვრებში. მას შემდეგ ხომ ბევრი რამ შეიცვალა და სრულიად მართალია ამ მხრივ მილიუკოვი, «როგორც რუსეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური მოღვაწე», როდესაც ამ მდგომარეობის შეცვლის მიხედვითა სცვლის თავის შეხედულებასაც. როგორც პუბლიცისტმა და კაცთ-მოყვარემ მილიუკოვმა შეიძლება „ძალიან კარგი“ აზრები გამოსთქვას, როდესაც ეს არ ეხება სახელმწიფოებრივ ინტერესს, მაგრამ როდესაც ფაქტიურად ადამიანი პოლიტიკის წარმოებაში თითქმის მონაწილეობას იღებს — მისთვის „საკაცობრიო აზრები“ მხოლოდ დიპლომატიური ვარჯიშობაა, ანუ უკეთ — ვარჯიშობა დიპლომატიაში.

სომხური პრესა და სომხური მოღვაწენი წაიტყუილა და გაამხნევა იმ გარემოებამ, რომ რუსეთის პრესა თითქო თანაგრძნობით მიეგება სომხეთის საკითხს, მაგრამ ამ აღფრთოვანებაში სომხებს არულიად გამოუპართ მხედველობიდან პოლიტიკური მომენტი, სადაც პრესის აზრსა და სიტყვებს მინიმალური მნიშვნელობა აქვს... ნამეტნავად, როცა ამ რუსულ პრესაში აზრებს გამოსთქვამენ იგივე სომხები... ჯივილეგოვი, აჯემოვი, ლეო და სხვანი.

მილიუკოვი სასტიკად, ერთის კალმის მოსმით ამხსვრევს სომხურ ილუზიებს და ეს სისასტიკე იმაში კი არ გამოიხატება მხოლოდ, რომ აი, ერთი გაზეთი და ერთი მილიუკოვი წინააღმდეგია სომხურ ეროვნული იდეალისა, არამედ იმიტ, რომ ეს პოლიტიკური აზრია, როგორც ოფიციალური, ისე არაოფიციალურიც; რასაც მილიუკოვი ხაზს უსვამს: „შემცდარიაო ის აზრი, ვითომც მე გაჰოვთქვამდე ცალმხრივს, დამპყრობელის ნებას“ და არა შეერთებულ ნებას ყველა მოქალაქისას.

და რომ მილიუკოვი არა სცდება, როდესაც თავის აზრს აწერს „ყველა მოქალაქეს“, ამის საბუთები უკვე არის და უფრო მრავალი სულ ახლო მომავალში იქნება კიდევ. აი მაგალითად რასა სწერს „უტრო როსიი“ სომხებსა და მილიუკოვის დაევაზე:

„თუ წარმოვიდგენთ კიდევაც — რასაც ადგილი არა აქვს ეხლანდელ შემთხვევაში — რომ საკითხი არჩევანზეა ორი ერის შორის, ყველაზედ ბუნებრივია უპირატესობა მიეცეს უფრო დიდს, მრავალრიცხოვანს; და მოსთხოვო რუსეთის მოქალაქეს, თუნდა „ინტელიგენტს“, რომ მისთვის უმთავრესი იყოს, არა ის; რაც „სასარგებლოა რუსეთისათვის“, არამედ „რაცა სურთ სომხებს“ (როგორც სწერდა

„არევი“) — ეს ნიშნავს ან გულუბრყვილობას ან შეგნებლ თამაშს იმათ „სინიდისთან“, რომელთაც შერცხვებით „ნაციონალური“ ინტერესების დაცვა — თუკი ეს „ნაცია“ რუსეთი იქნება“.

„უტრო როსიი“ სრულ სოლიდარობას უცხადებს მილიუკოვს და დასძენს: „იმაზედ ბუნებრივი რა არისო, რომ ადამიანი **ომამდე** გულწრფელად დამცველი სომხეთის ავტონომიისა ოსმალეთში ოსმალეთის სუვერენიტეტით, ასევე გულწრფელად იცავს რუსეთის სუვერენიტეტს **ეხლა**, როდესაც სომხეთი თავისუფლდება ოსმალეთის მონობიდან რუსეთის ხალხის რაინდული მოქმედებით“. (იქნება სომხებმა მოიგონონ აქვე ცინდაოს ამბავი: ცინდაო ჩინეთს უნდა გადაეცეთო, სთქვეს იაპონელებმა ომის დაწყებამდე; ცინდაო ჩვენია, რადგან სიხლი დავღვარეთო, — სთქვეს იმავე იაპონელებმა, როცა ცინდაო აიღეს).

მილიუკოვის აზრს ეთანხმება რუსეთის სახელმწიფოს ის ნაწილიც, რომელსაც ემსახურება... წარმოიდგინეთ მოულოდნელობა... „კავკ. სლოვო“ — ეს გაზეთი, რომელიც, რუსულად რომა ვსთჰვათ — держитъ носъ по ветру.

ეს გაზეთი, რომელსაც არც მიმართულება და არც რაიმე პროგრამა აქვს, არამედ წარმოადგენს რამდენიმე გასუქებული სოლოლაკელის სულისკვეთებას — დღეს არა მარტო ეთანხმება მილიუკოვს, არამედ უფრო შორსაც მიდის და „ჰორიზონს“ და სხვა სომხურ გაზეთებს უკიჟინებს ნაციონალისტობას და ცილსა სწამებს. ის გაზეთი, რომელიც ომის დასაწყისში სომხეთის ავტონომიას ოსმალეთში დითირამბებს უგალობდა, რომელიც სომხის ერის განთავისუფლებისათვის არა ზოგავდა მელანს დღეს მხარს უჭერს მილიუკოვის სახელმწიფოებრივ მოსაზრებას. ის გაზეთი, რომელიც № 14 ში ჰბეჭდავს ცეცხლოვანებულს გულის ნადულს ჩალხუშიანისას, რომელსაც მთელი შიგნეულობა ეწვის და ედაგვის სომხის ერის უბედურებით ავტონომიისა და თავისუფლების მისწრაფებაში, — № 13-ში თვითონ მასხარად იგდებს ამ „ნაციონალისტურ რომანტიკას“. რა არის ესა, თუ არ მაჩვენებელი ერთხელ კიდევ, რომ ფულით გაზეთი ვერ შეიქმნება, პრესის დროშა ფულით სათანადო სიმაღლეზე ვერ დაიჭირება.

მაგრამ ვალაპარაკოთ თვით გაზეთი:

„მილიუკოვს ლანძღვენ პურიშკევიჩები, მარკოვეები, „რუსკოე ზნამია“, „ნოვოე ვრემია“ და სხ. იმისათვის, რომ იგი ვითომ ესარჩლება და ჰფარველობს „ინოროდცებს“ — ეს „ინოროდცები“ კი

(პოლონელები, სომხები, ებრაელები და სხ.) ლანძღვენ მილიუკოვს, როგორც „მოღალატეს“. „პირველ შეხედვით ეს უცნაურობად ეჩვენება კაცსა, მაგრამ მარტო პირველ შეხედვით, რადგან საკმარისია გაარჩიოთ ინოროდცებიდან ვინ გამოდის მილიუკოვის წინააღმდეგ, რომ დარწმუნდეთ მათსა და შემარჯვენე „კრიტიკოსების“ გამაერთიანებელ გრძობაში — ეს არის მაცეცია ნაციონალიზმისა“. „კავკ. სლოვოს“, ვინმე „კ. მ.“ პირით მოჰყავს მაგალითები პოლონელებისა და ბაქაელ მუსულმანების განწყობილებიდან მილიუკოვთან და შემდეგ გადადის სომხებზე: „ამას წინადა სომეხი ნაციონალისტები აუმხედრდნენ მილიუკოვს. რათა? იმიტომ რომ, გესმით, მან ვაბედა, თავისი აზრი იქაინოს“, ოსმალეთის სასომხეთოზედ... და აი მწერლებმა „ჰორიზონიდან“ მონათლეს იგი, არაკეთილის მსურველად“ და „ქამელეონად“ და პატივცემულმა საზოგადო მოღვაწემ გრ. ჩალხუშიანმა ხელი აიღო მილიუკოვზე, დააბრალო რა „ღალატი“ და მწუხარებას გამოსთქვამს, რომ როსტოველი სომხები თეთრ კენჭებს აძლევდნენ მის პარტიას. ო, რა „მავი უმადურობაა“ მილიუკოვის მხრით, დასძენს ირონიულად „კ. მ.“ ჩალხუშიანის სიტყვებს, თითქო მილიუკოვის ქამელეონობა ახალი ხილი იყოს ვისთვისმე.

შემდეგ „კ. მ.“-ს მოჰყავს მაგალითი ებრაული „ნაციონალიზმისა“ და საბოლოო დასკვნას უკეთებს თავის წერილს: „ასე უტიფარია და საშუალებათა განურჩეველი, ასე ცინიკურად უტალიტარული ნაციონალიზმი, სულერთია რომელ ენაზედ გამოითქმის იგი და რომელით გულში დაიბუღებს“.

ესე ამბობს „კავკ. სლოვოს“ უცნობი ავტორი „კ. მ.“ *) „ჰორიზონის“, „არევის“ ნაციონალისტებს და ბ-ნ ჩალხუშიანს. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ ის გაზეთი, რომელიც არ ერიდება ინსინუაციებს და ბევრჯელ „დანოსისებურ“ წერილებსაც — ის მალე ამაზედ უარესებსაც იტყვის თავისიანებზედ, რადგან დრონი იცვლებიან და ფულის სულიანი გაზეთები ყოველთვის დროს მიხედვი ირიგებიან. გულწრფელად შეგვიძლიან უსუსროთ სომხის ერს განთავისუფლება ასეთი მზაკვრული ელემენტებისაგან, რადგან არას დროს არ იცი — ასეთი ხალხი სად გამოგდებს საღმას და სად გაგუიდის.

*) სხვათაშორის, ეს „კ. მ.“ რომელიც ამოჭყარება ინდივიდებს, უკიჟინებს ვინმე „ი“-ს: შენ ხინდია ლებს ეფარებიო.

ომი და თვითმოქმედება

I

ახლანდელი საერთაშორისო და უმაგალითო და უსაშინელესი ბრძოლა შესანიშნავია არ მარტო თვისის სამხედრო ინტენსივობით, არამედ უფრო მეტად საზოგადოების საოცარის, მოქმედებით, საქმიანობითა და დახმარებით დაქრილ-დაზარალებულთათვის.

კერძო პირნი თუ დაწესებულებანი, ერობანი თუ ქალაქები არაფერს ზოგავენ, რათა დეხმარონ დაქრილ-დაზარალებულ მემომართ თუ ომისაგან დაზარალებულთ, მოვლა პატრონობით, სამკურნალო დახმარებით, თბილის ჩსაცმელ-დასახურის მიწოდებით და ბოლოს, სადღესასწაულო საჩუქრებითაც კი. ყველა ამისათვის არა ზოგავენ არც პირად შრომასა და თავგანწირვასა და არც უხვს ქონებრივ დახმარებას.

არ მოიბოვება დაწესებულება კერძო თუ საზოგადო, კომერციული თუ კულტურული რომ თვისის ხარჯით დახმარეთი და სასანიტარო რაზმი, თუ დაქრილთათვის რამოდენიმე საწოლი მაინც არ მოეწყოს, ხოლო კერძო პირნი, ქალაქნი და ერობანი ერთმანეთს ეჯიბრებიან დახმარების სიუხვითა და მხნე საქმიანობით.

რა თქმა უნდა, ამ გვარ გაშმაგებულ შრომას ეწევიან ყველგან ეწევიან მას დიდის ენერგიით მთლად რუსეთში, ეწევიან მას რუსეთში მცხოვრები სხვა ერებიც და მეტადრე იანი, ვინც ამ ბრძოლაში პირდაპირ არიან ჩათრეულნი, და ბრძოლის ასპარეზადაც გამხდარან, როგორც იქ შუა ევროპაში პოლონეთითა და აქ, აზიაში, სომხეთი.

II

ამ მხრივ ჩვენი მეზობელი სომხები დღევანდელ საბედისწერო მომენტს შემზადებულნი დახვდნენ. კარგად ესმით თუ ოსმალეთის გამარჯვებას მათთვის რა მოჰყვება, და მთელის ძალ-ღონით ხელს უწყობენ რუსების გამარჯვებას, რომელსაც უნდა მოჰყვეს სომხეთის სრული აღორძინება. სალდათისა და ნასალდათარის გარდა, სომხებმა შეადგინეს რამდენიმე ათასი მოხალისეთაგან შემდგარი რაზმი და გაგზავნეს ბრძოლის ველზე. დიდის მხნეობით მოაწყეს საქმე. ოსმალეთიდან გამოქცეულ მოძმეთათვის დააარსეს რამდენიმე „დახმარების წრე“, რო-

ემლნიც გულმოდგინეთ შეუდგნენ შემოწირულებათა შეგროვებას. ამ მხრივ სომხის ერმა მთლად, შორეულ კუთხის გლეხიდან მოყოლებული ამერიკელ მილიონერებამდე, დიდი შეგნება, მამულის სიყვარული და თავგანწირვა გამოიჩინეს, ფულად თუ ნივთად დღე-მუდამ შემოწირულება ღვარებად მოედინება, მრავალს მოხალისეს უკან შინვე აბრუნებენ, რადგანაც არა ჰყოფნით საქირო ამუნიცია. სოფლად გლეხები დიდის ხალისით სწირავენ რაკი ებადებათ: წინდას, ფქვილს, ფულს და სხვას. დიდი უნარი გამოიჩინეს სომხებმა აგრედვე რუსეთის საზოგადო დაწესებულებაშიაც მაგ., რუსეთის ქალაქების კავშირის, კავკასიის განყოფილების სრული პატრონები გახდნენ. და სამართალიც მოითხოვს აღვნიშნოთ თუ რა დიდის ენერგიით ამოძრავებს ეს დაწესებულება დაქრილ მემომართა და ომისაგან დაზარალებულთათვის.

III

ექვსი თვის ბრძოლამ უკვე ერთი რამ ნათელჰყო, სახელდობრ ის რომ იმარჯვებს არა ის, ვისაც კაი საომარი იარაღი აქვს, არა ის ვისაც ჯარი მრავლადა ჰყავს, არამედ ის, ვინც უკედ არის დარაზმულ-დაწყობილი, ვისი ხალხიც შეჩვეულია მუდმივ საქმიანობას სოლიდარულ, დაწყობილ მოქმედებას, ვისაც ორგანიზაცია ერის ცხოვრების ყველა სფეროებში უკეთა აქვს განვითარებული.

ამ მხრივ ჩვენი ხალხი და საზოგადოება მეტად უნუგეშო სურათს წარმოადგენს.

სრული პასივობა, თითქოს ჩვენი ერი გარეშე იდგეს ამ საშინელ გრივალისაგან, თითქოს მას იქ, ბრძოლის ველზე არ ჰყავდეს უდიდესი და უჯანსაღესი ნაწილი თვის შეილთა, თითქოს აქ, ათასობით არ დარჩენილიყოს მებრძულთა ოჯახებზე უკიდურეს და უნუგეშო გასაქირში. მაგრამ, ჩვეულებრივ უმოქმედონი, დღეს, საშინელ განსაცდელის დროს, როცა საქიროა უაღრესი მოქმედება, საქმიანობა და თავგანწირვა, ჩვენ ვდგევართ სუსტნი, უმოქმედონი, თავზარდაცემულნი ჩვენის უილაჯობით.

IV

ხანამ აფექტებისამ, გმირობისამ მოქამა თვისი დრო. ლოდინი დიადის ისტორიული მომენტისა, როცა ჩვენი ინტელიგენცია უტბად ამობრწყინდება — სასაცილოა და თეატრალური, საქიროა ახლაცე შრომა ყოველდღიური. ამ შრომას ორნაირი ნაყო-